

AKTUELNOST AFORIZMA

milan damjanović

1. O Vitezoviću kao piscu aforizama

Kako god shvatili aforističku formu izražaja, njenu aktualnost u našem kulturnom i društvenom životu nećemo prevideti. Za protekle dve decenije u nas se njeguje književni izražaj te vrste, imamo oštroumne pisce, ali i mlade koji tek teže tom načinu izražavanja. U čemu se, dakle, sastoji aktualnost aforizma?

Ako je aforizam neki skraćeni silogizam, zaključak bez navedenih premisa ili tvrđenje bez potpunog obrazloženja, onda njegovo dejstvo proističe iz te logičke nedovršenosti i nepotpunosti izražaja, iz njegove otvorenosti kao oblika koji čitalac nužno dopunjuje i čija saradnja tek osigurava neki smisao: iz osećanja sopstvene aktivnosti i saodgovornosti za taj smisao čitalac aforizma je pozitivno aficiran i rado prihvata aforističku literaturu. Ako je aforizam dvosmislena ili višesmislena izreka, onda se ponavlja uloga i stav čitaoca i isti ishod, tim pre što aforizam ne zahteva veliku duhovnu koncentraciju. Već iz psihologije čitaoca aforizma unekoliko se razjašnjava aktualnost tog izražaja koja nije uvek pozitivna i koja u našem vremenu zahteva kritičko prosuđivanje.

Ako je aforizam, kao negda u starini, formulacija neke filozofske ideje bez sistema mišljenja iz koga proističe, zato što je taj sistem sačuvan samo u pojedinim fragmentima ili zato što ga nije bilo, onda se on u modernu dobu pojavljuje kao znak krize sistematskog mišljenja i kao nagoveštaj nove epohe mišljenja. Kao moralna maksima, početkom novoga doba, aforizma se pojavljuje kao izražaj »privremenog morala«, kada se još ne može govoriti o novom moralnom principu ili novom sistemu vrednosti (Larošfuko, Vovenarg i dr.). Kao izražaj krize tradicionalnog antičko-hrišćanskog sistema vrednosti, ali i kao predznak mogućnosti stvaranja novih vrednosti, pojavljuje se Ničeoova aforistička formulacija.

Kao jezički vic (*Witz*) je nemačka reč čiji je koren vezan za *wissen* što znači: znati), aforizam nije samo stvar jezičke imaginacije i puke igre reči, već, naročito u Ježi Leca i za njim i po njemu, u našoj današnjoj aforistici, uvek ima i neku satiričnu poentu ili političku aluziju, čime stiče novu aktualnost. Kao srećni *dictum*, kao uspešna reč, *mot juste* aforizma neguje pregnantan izražaj, rečeno u jednom starom aforizmu: *dic quod dicis*.

Aforizam je za nas ponajpre aktualan kao angažovani oblik literarnog kazivanja, ali sam taj angažman ne može se unapred, pre kritičkog razmatranja, smatrati pozitivnim. Negativna strana tog književnog zalaganja i njegove aktualnosti vidi se najpre iz formalne kratkoće aforizma, koja proističe iz naše užurbane i zabrinute egzistencije, iz nedostatka mirnog časa i prave duhovne koncentracije. Iz toga je proistekla Jaspersova kritika aforizma kao znaka duhovne krize vremena (vid. *Duhovna situacija vremena*, 1932).

U času velike jezičke krize kada je problem međusobnog komuniciranja ljudi postao prvi problem, problem komunikativnog opstanka čovečanstva, umesto pravog razgovora i prave reči pojavljuje se reč kao prazni duhoviti obrt, kao verbalna ekvilibristika, što svesno zamagljuje suštinu stvari. Operišući dvosmislica, pisac aforizama se lažno predstavlja kao slobodoumna osoba. Ali, s druge strane, u jezički i društveno zatvorenim sredinama, višeznačni aforizam ima zaista pravo socijalno dejstvo i pravu aktualnost. Zato je neophodan diferenciran sud o današnjem aforizmu.

U psihološkom pogledu: ako posle pročitano ili izgovorenog aforizma, posle efekta iznenađenja, u nama zavлада praznina, onda vrednost takvog aforizma sigurno nije velika, ali, ako se oko jezgra koje nam aforistička reč otkrije stalno dalje razvija naše mišljenje, otkrivajući nove izgleda, ponavljajući aforizam u raznim životnim prilikama, pokazuje se njegova prava vrednost.

U filozofskom pogledu: u našem današnjem aforizmu zaista se teško može naći nešto što bi upućivalo na izvesno filozofsko obrazovanje pisaca aforizama i što bi imalo stvarni značaj za njihov rad. Zato je netačan zaključak nedavno objavljenog napisa o modernoj aforistici kao filozofskoj satiri (J. Pejčić: »Ka poetici aforizma«, *Književna reč*, br. 75, 1976), ukoliko se taj zaključak odnosi na naše pisce, iako se govori o nekim filozofima.

Po meni je osnovna vrednost aforističkog dejstva u tome što on razbija izreke kao govorne klišeje, izbacuje čitaoca iz naviknutog smisaonog ležišta, dovodeći, na taj način, u sumnju svaku proverljivu mudrost koja za pesnika Getea nije nikakva mudrost, i njen zdrav razum koji za mislioca Hegela nikada nije zdrav, budeći kritičku svest o svakidašnjem govoru. Iz kritičke svesti prema svakidašnjem jeziku budi se uopšte kritički odnos prema svakodnevlju i time obavlja ozbiljan socijalni zadatak.

Vitezovićevi aforizmi, nejednakog karaktera i nejednake vrednosti, mogu se razvrstati u nekoliko grupa: idući odozdo naviše, tu su najpre aforizmi kao običan šeretluk, poslovičarstvo, igra rečima i puki »vic«, neočekivani obrt po asocijativnoj sličnosti ili suprotnosti i drugo, zatim, oni koji predstavljaju neku vrstu uopštene društvene kritike koja se ponekad zaoštava do satiričnog dejstva i, najzad, vrlo promišljeni i pregnatno izraženi aforizmi. Ova poslednja grupa aforizama svedoči da je Vitezović pisac nadaren, koji baš zato ne bi smeo biti razmažen: on mora vršiti oštriju selekciju svojih izreka, ali i, pre toga, posvetiti trajniju pažnju pisanju.

Ilustrujem ove grupe pojedinim primerima, da bih analizirao samo dva aforizma iz poslednje grupe.

»Znam pisca koji iz nostalgije prema zavičaju piše s broda s dola!« Najpre, dovoljno je reći »iz nostalgije«, a zatim igra s brdom i brodom nije baš neki težak zadatak za pisca itd. Ili: »Puklo joj je — među nogama!«, što ne moram komentarisati, ali želim reći da i tu, kao i u prethodno navedenom aforizmu, vrednost Vitezovićeve reči leži u izbijanju iz ležišta jedne uobičajene reči: umesto »puklo pred očima« i umesto »s brda s dola« dolazi neočekivana varijacija, s povoljnim dejstvom koje sam najpre opisao.

»Čovek pre svega! — odgovorio je ljudožder na ponuđeno gostoprimstvo«. Pošto je ideja humanizma izgubila u našem vremenu pravi smisao, pošto je napustila početne pozicije, pa se najzad i nehumane težnje pojavljuju u vidu nekog humanizma, navedena reč postiže izvesno satirično dejstvo, ali i ona, u osnovi, budi kritičku svest o tome šta humanizam znači i šta uopšte može značiti.

Ali mene zanimaju samo neki, da tako kažem, substancijalni aforizmi. Vitezović piše: »Pokvarenom piscu i ličnosti koje izmislilo okreću leđa«. Tu se stvarni moral pisca kao osobe i građanina dovodi u vezu s nestvarnim ličnostima koje on imaginira. Tako se, naizgled, sukobljavaju plan realnosti i plan pesničke fikcije, dok Vitezović teži ka totalizaciji ideje, isključujući nemoralnog pisca i iz područja »stvarne stvarnosti«, i područja umetničke imaginacije. Osim toga, pesnički stvorene ličnosti, po ovom aforizmu, dobijaju samostalnost u odnosu na svoga tvorca, tako da delo u tom smislu prevazilazi ideju autora i kao nova i šira realnost utiče na njega, što predstavlja lepo i dalekosežno uviđanje.

»Narod koji ne ume da sanja teško se budi!«. Tu se pod »snom« dvosmisleno razume fantazijsko nadvišenje postojeće stvarnosti, u kojoj narod može živeti »u snu« kao stanju nebudnosti iz koga se »teško budi«, ako nije u stanju da sanja, tj. fantazijski prevaziđe to stanje. Tako se i tu, naizgled, sukobljavaju plan realnosti i plan sna, ali se, faktički s razlogom, uzima da je san sastavni deo realnosti, društvene, lične i istorijske.

ISTINITE IZREKE

2. O zbirci aforizama M. Šarca »Skrivene misli« (rukopis)

Ovi aforizmi nisu toliko izraz diferencirane moderne svesti, skeptičkog intelektualnog stava ili, pak, sklonosti ka paradoksim, koliko kratke i jezgrovite izreke koje sadrže jednostavne istine proistekle iz pravdoljubivog, mudrog stava mladog čoveka. Saopštavajući neko bitno saznanje, Šarac ne teži ka literarnom efektu, niti filozofskoj poenti, već u izvesnom demokratskom tonu, odbija neslobodu, tiraniju i laž. (»Veliku istoriju uvek pišu mali ljudi.«) Njegove reči ne karakteriše satirična oštrina i, možda, neki negovani kritički stav, već pre doživljena životna gorčina i pravi pesimizam. »Mnogi se bore za dobro naroda, a na kraju se dobra nađu u njihovim rukama.«) Zato rečenica ovog pisca nije složena i višeslojna, ne sadrži aluzije i jezičke zagonetke, već je najčešće dvodelna, kontrastna, kao narodna poslovice, ili pak sasvim jednostavan izkaz. (»Država to su ljudi, a iznad njih je država.«)

U ovim aforizmima nema kritike radi kritike, ni forsiranog satiričnog stava, iz njih izbija neka elementarna istina neposrednošću koju ne postižu sledbenici Ježi Leca. (»Posle svakog rata prava borba tek počinje.«)

»Skrivene misli« su dobar, jezgrovit i samostalan književni izraz koji razotkriva društvene promašaje, zablude, obmane i samoobmane svakog od nas, u tonu mirnog saznanja, uviđanja i iskrenog ljudskog pesimizma. Ono što je otkriveno u tim mislima u skladu je s onim što u njima, nužno, ostaje skriveno i ta ravnoteža pokazuje ozbiljan i lep životni stav ovog mladog autora.